

Disertacija apie gebėjimų formavimo sistemų skirtumus Rytų ir Vidurio Europos šalyse

2010 m. spalio 22 d. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute Žilvinas Martinaitis apgynė politikos mokslų (02 S) disertaciją „Gebėjimų formavimo politinė ekonomija: skirtumų Rytų ir Vidurio Europos šalyse aiškinimas“.

Disertacijos gynimo posėdyje dalyvavo: doktorantūros komiteto pirmininkas prof. habil. dr. Jonas Čičinskas, doktorantūros komiteto nariai prof. dr. Alvydas Jokubaitis, prof. dr. Algis Krupavičius, prof. habil. dr. Zenonas Norkus ir prof. dr. Alvydas Raipa, oponentai dr. Robert Hancké ir prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas, TSPMI dėstytojai, doktorantai, studentai ir svečiai.

Disertacijoje siekiama atsakyti į klausimą: kodėl aštuoniose Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalyse per pastaruosius dvidešimt metų iškilo skirtingos gebėjimų formavimo sistemos? Darbo objektas yra gebėjimų formavimo sistemos. Tai apima: a) įgyjamų gebėjimų tipą (bendrieji arba specifiniai); b) institucijas, kurios yra būtinos konkrečių gebėjimų formavimui bei pasiūlos ir paklausos atitikčiai.

Specifinių gebėjimų dažniausiai yra įgyjama profesinio rengimo sistemoje ir jie yra pritaikomi tik konkrečioje profesijoje tam tikrame sektoriuje. Tokio tipo gebėjimai dominuoja Čekijoje, Slovakijoje ir Slovėnijoje. O bendrųjų gebėjimų dažniausiai įgyjama universitetuose, šie gebėjimai yra lengvai pritaikomi įvairiuose sektoriuose ir profesijose. Tokie gebėjimai vyrauja Baltijos šalyse, Lenkijoje ir mažesniu mastu Vengrijoje.

Pirmojoje disertacijos dalyje pristatoma žmogiškojo kapitalo teorija, jos reikšmė ir teigiama, kad šis analitinis modelis yra ribotas, nes neatsižvelgia į kokybinius įgyjamų gebėjimų skirtumus ir teikiamas nepakankamas dėmesys institucijoms, kurios sprendžia rinkos ir įsikišimo ydas. Antrojoje dalyje pristatoma kapitalizmą įvairovės teorija ir jos pateiktas aiškinimas, kodėl egzistuoja skirtingos gebėjimų formavimo sistemos. Šios dalies pabaigoje aptariama teorijos kritika ir ankstesni bandymai taikyti kapitalizmą įvairovės modelį VRE šalims analizuoti. Prieinama prie išvados, kad šios teorijos negalima tiesmukai taikyti gebėjimų formavimo sistemoms VRE šalyse analizuoti. Trečiojoje dalyje, praplečiant ir pritaikant kapitalizmą įvairovės išvalgas, siekiama pateikti analitinį disertacijos modelį ir suformuluoti hipotezes. Pirmajame ir antrajame šios dalies skyriuose siekiama paaiškinti, kokios institucijos yra būtinos, siekiant sukurti specifinių arba bendrųjų gebėjimų pasiūlą ir paklausą. Trečiajame skyriuje įvardijama, kokie veiksniai lėmė šių institucijų susiformavimą ir išlikimą. Ketvirtoji dalis yra skirta kintamųjų operacionalizavimui ir hipotezių tikrinimo metodams: neapibrėžtų aibių (angl. *fuzzy set*) kokybinei lyginamajai analizei ir regresijos metodams (angl. *robust regression*). Penktojoje dalyje aptariami kiekybinės ir lyginamosios kokybinės analizės rezultatai ir pateikiama jų interpretacija. Paskutinėje dalyje pateikiamos išvados, rekomendacijos viešajai politikai ir implikacijos tolesniems tyrimams.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad kai kurios keltos hipotezės yra teisingos, o kitas teko atmesti. Pirmosios keturios hipotezės siekia paaiškinti skirtingo tipo gebėjimų paklausą (kodėl individai siekia įgyti bendrųjų arba specifinių gebėjimų) ir pasiūlą (kokios institucijos leidžia įgyti skirtingo tipo gebėjimų?). Remiantis Torbeno Iversenu ir Davidu Soskice¹, Margarita Estavez-Abe ir jos kolegomis², kitais Torbeno Iverseno³ ir jo bei Johno Stephen-

---

¹ Torben Iversen, David Soskice, „An Asset Theory of Social Policy Preferences“, *American Political Science Review* 95 (4), 2001, p. 875–893.

² Margarita Estavez-Abe, Torben Iversen, David Soskice. „Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State“, Peter A. Hall, David Soskice (eds.), *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.

³ Torben Iversen, *Capitalism, Democracy and Welfare*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2005.

so darbais⁴ teigiama, kad individų paskatos įgyti skirtingo tipo gebėjimų priklauso nuo darbo vietos apsaugos ir išmokų bedarbiams lygio. Šis argumentas remiasi tokia logika: kadangi specifiniai gebėjimai, priešingai nei bendrieji, yra pritaikomi tik konkrečiame ūkio sektoriuje ir profesijoje, net ir mažiausi technologiniai bei ekonominiai pokyčiai gali reikšti, kad praradęs darbą individas nebesugebės susirasti kito, kuriame galėtų panaudoti turimas žinias ir įgūdžius. Taigi sprendimas įgyti specifinių gebėjimų yra rizikingas, nes šių gebėjimų paklausos sumažėjimas ateityje gali reikšti pajamų praradimą. Todėl individai sieks įgyti specifinių gebėjimų tik tada, kai bus institucijų, apsaugančių nuo darbo praradimo rizikos ir kompensuojančių prarastas pajamas, jei darbo vietos nepavyks išlaikyti. Kita vertus, jei tokių institucijų nėra, individai sieks įgyti bendrųjų gebėjimų, kurie yra plačiai pritaikomi įvairiuose ūkio sektoriuose. Tai leidžia individams apsidrausti nuo ateities darbo rinkos pokyčių. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad šie argumentai yra empiriškai teisingi.

Kokios institucijos yra būtinos, norint įgyti specifinių arba bendrųjų gebėjimų, t. y. kokios institucijos teikia gebėjimų pasiūlą? Remiantis Davidu Soskice ir Peteriu Hallu⁵, Kathleen Thelen⁶, ja ir Pepperiu Culppeperiu⁷ teigiama, kad specifinių gebėjimų formavimo sistema gali veikti tik tuomet, kai joje dalyvauja įmonės, o jų įsitraukimas priklauso nuo to, ar yra institucijų (koordinuotos derybos dėl darbo užmokesčio ir stiprios darbdavių asociacijos), leidžiančių išspręsti kolektyvinio veiksmo problemas. Kadangi specifiniai gebėjimai pritaikomi tik konkrečiame sektoriuje ir profesijoje, tai švietimo sistemai kyla iššūkis: kaip žinoti, kokių konkrečių žinių ir įgūdžių reikės

---

⁴ Torben Iversen, John D. Stephens, „Partisan Politics, the Welfare State, and Three Worlds of Human Capital Formation“, *Comparative Political Studies* 41 (4/5), 2008, p. 600–637.

⁵ Peter A. Hall, David Soskice, *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.

⁶ Kathleen Thelen, *How institutions evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004.

⁷ Pepper D. Culppeper and Kathleen Thelen, „Institutions and Collective Actors in the Provision of Training: Historical and Cross-National Comparisons“, Karl Ulrich Mayer, Heike Solga (eds.), *Skill Formation: Interdisciplinary and Cross-National Perspectives*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008.

ateities darbo rinkoje ir kaip tokius gebėjimus išugdyti? Įmonių dalyvavimas ugdant specifinius gebėjimus leidžia atremti šį iššūkį: darbdaviai gali prisidėti tiek prie informacijos asimetrijos problemų sprendimo (pvz., dalyvauti rengiant mokymo programas, nustatant mokymo standartus, sertifikuojant įgytus gebėjimus ir pan.), tiek tiesiogiai ugdant specifinius gebėjimus (pvz., organizuoti pameistrystes ir praktikas, mokyti esamus darbuotojus). Tačiau čia kyla įmonių kolektyvinio veiksmo problemų: nors kiekviena įmonė yra suinteresuota (būsimųjų) darbuotojų mokymu, šias paskatas sumažina galimybė, kad tokių pastangų vaisiais pasinaudos konkurentai. Šias problemas leidžia spręsti dvi institucijos: a) koordinuotos derybos dėl darbo užmokesčio užkerta kelią pervilioti darbuotojus, kad skatina įmones investuoti į savo darbuotojų mokymą; b) stiprios darbdavių asociacijos gali stebėti įmonių pastangas dalyvauti rengiant būsimus darbuotojus ir taikyti sankcijas neinvestuojančioms įmonėms. Tyrimų rezultatai atskleidė, kad stiprios darbdavių asociacijos yra būtinos specifinių gebėjimų formavimo sistemoms, tačiau nėra stipraus empirinio koordinuotų derybų dėl darbo užmokesčio, viena vertus, ir specifinių gebėjimų formavimo sistemų, antra vertus, ryšio.

Bendrųjų gebėjimų formavimas remiasi prielaida, kad ateities paklausa yra nežinoma. Todėl tokiose sistemose nesiekama glaudaus įgyjamų gebėjimų ir darbo rinkos poreikių atitikimo, o daugiausia dėmesio skiriama bendrosioms kompetencijoms (analitinėms, gebėjimo mokytis, lyderystės ir pan.), leidžiančioms lengvai prisitaikyti prie dinamiškos darbo rinkos pokyčių, ugdyti. Todėl bendrųjų gebėjimų formavimo sistemose siekiama akademinės mokymosi ir studijų kokybės, kuri nepriklauso nuo konkrečios institucinės struktūros (pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės, Šveicarijos ir Skandinavijos šalių aukštojo mokslo sistemos yra laikomos kokybės etalonu, nors remiasi skirtingomis institucinėmis sistemomis). Atitinkamai, disertacijoje nebuvo keliamos hipotezės, kokios institucijos užtikrina efektyvią bendrųjų gebėjimų pasiūlą.

Antroji hipotezių grupė siekia paaiškinti, kodėl istoriškai susiformavo skirtingo tipo institucijos. Remiantis Magnuso Feldmanno⁸, Zenono Nor-

---

⁸ Magnus Feldmann, „Emerging Varieties of Capitalism in Transition Countries: Industrial Relations and Wage Bargaining in Estonia and Slovenia“, *Comparative Political Studies* 39, no. 7, 2006, p. 829–854.

kaus⁹ bei Dorothee Bohle ir Bela Greskovitso¹⁰ darbais, siekta patikrinti dviejų veiksmų – iš sovietmečio paveldėtų ekonomikų ypatybių ir pasirinktų ekonominių reformų – poveikį. Empirinio tyrimo rezultatai atskleidė, kad paveldėtos planinės ekonomikos centralizacijos laipsnis nėra sistemingai susijęs su tirtų kapitalistinių institucijų (darbdavių asociacijų), kurios iškilo po Berlyno sienos griūties, pobūdžiu. O ekonominių reformų strategijos turėjo poveikį darbdavių asociacijų (ne)išskilimui, tačiau neturėjo sistemingo poveikio darbo vietos apsaugos ir išmokų lygiui.

Galiausiai, disertacijoje buvo siekiama įvertinti politinių institucijų poveikį. Nustatyta, kad rinkiminės sistemos ypatybės ir vyriausybės stabilumas yra ypač svarbūs veiksniai, siekiant paaiškinti kapitalistinių institucijų efektyvumą. Nedarbo išmokos ir darbo vietos apsauga atlieka draudimo funkciją, t. y. apsaugo dabartines investicijas nuo galimų ateities rizikų. Taigi, jei individai nepasitiki šiomis institucijomis ir nemano, kad jos suteiks apsaugą tuo metu, kai ateityje jos reikės, šios institucijos neturi jokio poveikio sprendimams įgyti specifinių gebėjimų. Pasitikėjimą institucijų stabilumu sukuria proporcinės rinkimų sistemos ir vyriausybės stabilumas. Vadinasi, priešingai nei manyta ankstesniuose tyrimuose¹¹, rinkiminės sistemos ypatybės ir vyriausybės stabilumas yra sąlyginiai kintamieji, sustiprinantys arba susilpninantys kapitalistinių institucijų poveikį, o ne nepriklausomi kintamieji, galintys paaiškinti kapitalistinių institucijų pobūdį.

Disertacijos oponentas dr. Robert Hancké pažymėjo, kad ji yra originali ir leidžia išplėsti žinias apie Vidurio ir Rytų Europos regioną bei gebėjimų formavimo sistemų skirtumus, tačiau ji nepakankamai dėmesio skiria tiesioginėms užsienio investicijoms ir su jomis susijusiems veiksniams (ūkio struktūros, gebėjimų paklausos pobūdžiui) analizuoti. Oponentas prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas pažymėjo, kad darbas yra aktualus ir svarbus disku-

⁹ Zenonas Norkus, „Lietuva tarp Estijos ir Slovėnijos: dėl pokomunistinio kapitalizmo tipologinės diferenciacijos“, *Politologija* 1 (49), 2008.

¹⁰ Dorothee Bohle, Bela Greskovits, „Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe“, *West European Politics* 30 (3), 2007, p. 443–466.

¹¹ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries*, New Haven and London: Yale University Press, 1999; Iversen, 2005.

tuojant apie švietimo reformas Lietuvoje ir kitose Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Lyginamoji aštuonių šalių analizė ir kritinis požiūris į paplitusias teorijas yra svarbūs darbo pranašumai. Kita vertus, prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas išskyrė kelias silpnąsias ir diskutuotinas darbo vietas. Pirmą, jame daugiausia dėmesio skiriama institucijoms (kolektyvinės derybos, darbdavių asociacijos ir pan.), kurios siejamos tik su specifinių įgūdžių formavimo sistema. Trūksta nuodugnesnės diskusijos dėl institucijų, kurios siejamos su bendrųjų įgūdžių gebėjimo sistema. Antra, darbe remiamasi prielaida, kad gebėjimų formavimo sistemos veikia uždaroje ekonomikoje. Lieka neaišku, kokį vaidmenį šioje srityje vaidina migracija.

Išklausius Ž. Martinaičio atsakymus į recenzentų pastabas ir gynimo tarybos narių įvertinimus, doktorantūros komitetas slaptu balsavimu priėmė vieningą sprendimą suteikti Ž. Martinaičiui socialinių mokslų daktaro laipsnį.

Redakcijos informacija